

Орлов Юрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ),
Миронюк Дмитро Миколайович,
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9 (477)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена дослідженню наукових засад провадження кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання. На підставі аналізу природи кримінологічного моніторингу надається характеристика кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання як інструменту протидії злочинності. В якості формалізованих параметрів моніторингової діяльності запропоновано визнати критерії кримінологіч-

ної неефективності нормативно-правових актів, як основи механізму правового регулювання. Надається їх характеристика.

Ключові слова: кримінологічний моніторинг, ефективність правового регулювання, нормативно-правові детермінанти злочинності, кримінологічна ефективність нормативно-правових актів, критерії, протидія злочинності.

Обраний курс на розбудову правової, соціальної, демократичної держави України в контексті приєднання до європейського цивілізаційного поступу висуває перед українським суспільством якісно нові орієнтири та принципи в своїй організації на базі рівності, гуманізму, справедливості та безпеки. Серед найбільш гострих проблем, які блокують прогресивні трансформації практично в кожній сфері суспільних відносин, зостаються високий рівень злочинності, її несприятлива структура й динаміка, а також низька ефективність антикримінальної діяльності. В характеристиці останньої на особливу увагу заслуговує проблема правового регулювання у сфері протидії злочинності, зокрема, його кримінологічної ефективності, адаптивності до умов здійснення. В контексті інтенсивної соціодинаміки практично за всіма її параметрами – від політичних, економічних до культурно-психологічних, етичних – трансформаційні процеси у правовій системі в цілому виявляються своєрідним фактором ризику. На думку багатьох учених-правників, правове регулювання в Україні характеризується певною безсистемністю та конфліктністю. Правові помилки, допущені у процесі позитивно-правової нормотворчості, а також відсутність вчасного корегування нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність зі сформованими запитами, тенденціями розвитку в тій чи іншій кримінологічно значущій сфері суспільних відносин, можуть посилити соціальну напруженість, створити можливості для зловживання правом, спричинити дисфункцію окремих елементів кримінально-превентивної діяльності та набути, таким чином, криміногенно небезпечного характеру. Відтак, постає необхідність у формуванні дієвих інструментів контролю за кримінологічною ефективністю юридичних чинників механізму протидії злочинності.

Одним з найбільш ефективних засобів контролю у сфері управління протидією злочинності в науці прийнято вважати кримінологічний моніторинг. Останній зазвичай розуміється як

відкрита, динамічна, нелінійна, постійно діюча система спостереження, змістом якої є здійснювані на науковій основі збирання, аналіз, узагальнення й оцінка кримінологічно значущих явищ, процесів і станів об'єктів в різні періоди часу з метою підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності. Провадження кримінологічного моніторингу правового регулювання відкриває широкі можливості інформаційного забезпечення модераторів системи протидії злочинності щодо дійсного стану, а також динаміки змін та прогнозованих параметрів в об'єкті кримінально-превентивного впливу з урахуванням положень про нормативно-правову детермінацію злочинності. Наразі ж доводиться констатувати, що таке забезпечення здійснюється несистематизовано, а його наукові та методичні основи залишаються в достатній мірі не розробленими. У зв'язку з цим нагальною видається потреба у виробленні науково-методичних засад та обґрунтованих рекомендацій щодо провадження кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності, а також використання його результатів у кримінально-превентивній правотворчій та правозастосовній діяльності.

Теоретичні дослідження кримінологічних аспектів моніторингової діяльності в тій чи іншій мірі висвітлені у працях як Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, В. С. Батиргареевої, М. М. Биргеу, В. В. Василевича, М. Г. Вербенського, С. Ю. Віцина, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. М. Поповича та інших дослідників. У 2013 році побачила світ фундаментальна наукова праця під авторством Є. М. Блажівського за темою «Моніторинг протидії злочинності в Україні», в якій висвітлено концептуальні положення у розумінні сутності, організаційно-методичних основ провадження кримінологічного моніторингу. Разом з тим, визнаючи суттєвий внесок вказаної плеяди вчених у розроблення означеної проблематики, слід все ж зауважити, що й досі в недостатній мірі залишаються вирішеними наукові й практичні проблеми організації і здійснення кримінологічного моніторингу правового регулювання, що й зумовлює актуальність теми цієї статті.

Метою статті є визначення наукових засад провадження кримінологічного моніторингу ефективності правового

регулювання в контексті протидії нормативно-правовій детермінації злочинності.

Кримінологічний моніторинг є однією з невід'ємних складових системи протидії злочинності – операційно-аналітичним ядром її управлінської складової, яке забезпечує повною, всебічною, оперативною, прогностичною інформацією процес прийняття кримінологічно значущих рішень, зміни параметрів функціонування системи в цілому. Саме від належної організації кримінологічного моніторингу залежить гнучкість, адаптивність, випереджаючий характер кримінально-превентивної діяльності.

Будучи змістовно й процедурно достатньо складним утворенням у системі протидії злочинності, кримінологічний моніторинг відображає, з одного боку, сегментованість у відповідності до структурних елементів предмету кримінологічної науки, виявляючись в низці випадків єднальним ланцюгом, в якому поєднуються знання про криміногенну детермінацію, профілактику, запобігання злочинам, особливості методики й організації кримінологічних досліджень, кримінологічне прогнозування й планування. Такий ґносеологічний формат сприйняття моніторингової діяльності дозволяє пов'язати низку атрибутивних його рис як суть пошуково-аналітичної процедури із сутнісними, змістовними характеристиками фундаментально-доктринального порядку. Вказана якість дозволяє виділити моніторинг протидії злочинності (кримінологічний моніторинг) в окремий комплексний інститут кримінологічної практики і, відтак, в самостійний предмет наукового дослідження.

Як слушно зауважує Є. М. Блажівський кримінологічний моніторинг є поняттям настільки ємним, що його зміст важко вкласти у єдине визначення. Тож вчений обґрунтовано, на нашу думку, пропонує у вузькому значенні під кримінологічним моніторингом розуміти відкриту, динамічну, нелінійну постійно діючу систему спостереження, змістом якої є здійснювані на науковій основі збирання, аналіз, узагальнення та оцінка кримінологічно значущих явищ, процесів і станів об'єктів у різні періоди часу з метою підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності. У широкому ж – спеціалізовану постійно функціонуючу інформаційну технологію забезпечення ефективного кримінологічного аналізу, прогнозування та контролю в системі протидії злочинності, засіб під-

тримання її адаптивності й інтеграції із соціальним середовищем [1, с. 20, 34]. З наведеного можна бачити, що кримінологічний моніторинг у структурно-функціональному зрізі є своєрідною технологією оптимізації елементів самоорганізації суспільства із системою протидії злочинності шляхом отримання від соціуму найбільш повної, сучасної, науково обґрунтованої, упорядкованої, аналітично обробленої й прогностично адаптованої інформації про обопільні параметри функціонування, що розглядаються крізь призму завдань суб'єктів кримінально-превентивної діяльності у зниженні рівня й характеру кримінальних загроз. І в цьому контексті правове регулювання як інструмент публічного адміністрування виявляє підвищений інтерес з огляду на кілька обставин.

По-перше, за своєю природою правове регулювання є примусовим заходом соціального управління. Така якість апріорі накладає криміногенно ризикований відбиток на правотворчу й правореалізаційну діяльність, так як забезпечує певну модель поведінки, соціальний конструкт, державно-владним імперативом, який у принциповій своїй основі, ґрунтуючись на принципі законності, не передбачає елемент суб'єктивного, ситуативного, невідповідного реальним потребам й запитам суспільства, окремої його частини. Нерозвиненість судового прецеденту як джерела права у вітчизняній правовій системі в силу її приналежності до континентального типу ще в більшій мірі загострює потенційну криміногенність правового регулювання як такого.

По-друге, об'єктивно правовому регулюванню притаманна певна інертність. В інформаційній матриці правової матерії постійно стикаються соціальний традиціоналізм та інновації розвитку. А враховуючи динамізм суспільних перетворень на сучасному етапі державотворчого процесу, імовірність розбалансування у потребах реальної міри і якості можливої поведінки та зумовленими позитивним правом, юридичною формою її межами й змістом стає досить високою, чим також зумовлюється потенційна криміногенність правового регулювання без належного кримінологічного супроводу.

По-третє, в умовах становлення демократичної, соціальної, правової держави перехідного типу із суттєвим впливом організованої злочинності на державний апарат, існує чимала вірогідність суб'єктивного втручання в правотворчий процес з метою задоволення певних корпоративних інтересів на шкоду

інтересам більшості суспільства, що тягне за собою загострення існуючих протиріч (в тому числі й криміногенного характеру) та появу нових.

Отже, кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання спрямований на забезпечення своєчасного й всебічного інформування управлінської ланки суб'єктів протидії злочинності щодо дійсного й потенційно можливого стану відтворення несприятливих факторів впливу елементів позитивного права на криміногенну ситуацію, формувати інформаційну модель нормативно-правової детермінації злочинності в цілому з метою організації постійного корегуючого впливу в межах подальших дослідницьких (кримінологічна експертиза) й практичних (правотворча діяльність) процедур.

Слід звернути увагу на те, що вітчизняні дослідники проблематики правової детермінації злочинності за критерій криміногенної небезпечності нормативно-правового акта (чи окремої норми права) беруть теорію ефективності норми права, специфікуючи її до потреб кримінології і виводячи, на основі цього, поняття і критерій кримінологічної ефективності [2, с. 104; 3, с. 192; 4, с. 133]. Зазначений підхід, на нашу думку, цілком узгоджується з логікою розуміння проблеми та формує можливість обрати за «контрольні точки» організації інформаційно-пошукової, аналітично-прогностичної моніторингової діяльності відповідні критерії кримінологічної неефективності нормативно-правових актів. Останні ж, як відомо, відіграють одну роль з центральних елементів в механізмі правового регулювання на ряду з правовідносинами, правовою поведінкою. В той же час, на відміну від останніх двох, юридичні норми придатні для здійснення операцій формалізації а, відтак, є основою формування інформаційної моніторингової системи, оброблюваної за допомогою сучасних комп'ютерних технологій. У зв'язку з цим, в цьому дослідженні ми в більшій мірі зосередимо увагу саме на параметрах кримінологічної ефективності (неефективності) нормативно-правових актів як предметної основи моніторингу ефективності правового регулювання в цілому.

У зв'язку з цим слід зупинитися на понятті ефективності норми права, оскільки погляди представників різних правових шкіл з цього приводу різняться. Так, під ефективністю норм права розуміють як їх здатність чинити вплив на суспіль-

ні відносини у заданому напрямку (А. С. Пашков, Д. М. Чечот), так і сприяти досягненню бажаної мети (М. Д. Шаргородський), або забезпечувати досягнення соціально корисної і об'єктивно обґрунтованої цілі (В. А. Козлов) чи забезпечувати нормальний хід правосуддя (М. Д. Чечот) [5, с. 104; 6, с. 192; 7, с. 133]. Диференціація у підходах до розуміння ефективності норм права обґрунтовується різними вихідними позиціями авторів – від юридико-догматичної до соціологічної. Так, яскраво виражену юридико-догматичну позицію обирає С. С. Алексєєв, вказуючи, що «загалом ефективність права з суто юридичного, спеціального правового боку характеризується безвідмовною та чіткою роботою усіх компонентів правової системи, усіх механізмів правового регулювання, злагодженістю, дієвістю всього взаємозв'язаного ланцюга юридичних засобів» [6, с. 172]. Не зважаючи на безперечну логіку, даний підхід до проблеми, на жаль, не може задовольнити потреби нашого дослідження через те, що увага акцентується на якості реалізації норми права, а не на ній самій.

Тому більш прийнятною у цьому аспекті нам вважається соціологічна позиція В. В. Лапаєвої, яка вказує, що під ефективністю норми права слід розуміти міру її вкладу в зміцнення правових начал державного і громадського життя, у формування й розвиток елементів свободи в суспільних відносинах [6, с. 33]. Те ж саме можна сформулювати і в звичних термінах співвідношення мети і результату, оскільки ефективність – це перш за все міра цілеспрямованого впливу. Але мова йде не про зовнішні по відношенню до права економічні, політичні, ідеологічні та інші цілі, а про іманентну правову мету, що полягає в узгодженні соціальних інтересів на базі правоутворюючого інтересу і у забезпеченні, таким чином, максимально можливої загальної міри свободи для розвитку відповідної сфери суспільного життя.

Аналогічної точки зору притримувався і академік А. П. Закалюк, який зазначав, що еталоном оцінки соціальної ефективності правової норми зазвичай є відповідність цій нормі не самої поведінки (в цьому вбачається її юридична ефективність), а більш віддалені соціальні наслідки її реалізації [3, с. 192]. Слід також зазначити, що правоутворюючий інтерес – це не інтерес яких-небудь конкретних соціальних груп, а деяка загальна модель вираження і захисту різних інтересів, певна

теоретична конструкція (і в цьому сенсі – теоретична абстракція), яка кожен раз повинна бути творчою знахідкою законодавця.

З огляду на викладене розуміння ефективності права у соціологічному сенсі (тобто соціальної ефективності), цілком обґрунтовано вважаємо пропозицію А. П. Закалюка щодо виділення кримінологічної ефективності закону як різновиду соціальної ефективності. Критеріями останньої при цьому слід визнати стимулювання дії антикриміногенних чинників, усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності, які діють у сфері, що регулюється законом, створення для них несприятливих умов [3, с. 192]. Це пояснюється тим, що найближчою соціальною метою будь-якої норми права як складової системи права, є утвердження правопорядку. Останній же апіорі передбачає прийнятні для конкретного суспільства показники злочинності і ефективну систему її запобігання.

Таким чином, кримінологічна ефективність нормативно-правового акта, як об'єктивованої форми норми права є критерієм кримінологічної якості останнього. При цьому концептуальними критеріями кримінологічної неефективності нормативно-правового акту слід, на нашу думку, визнати: а) детермінування вчинення злочинів; б) блокування дії антикримінальних заходів. Враховуючи загальні положення теорії детермінації злочинності, вважаємо, що вказані положення нормативно-правового акта, які відповідають зазначеним критеріям, можливо об'єднати єдиним поняттям – нормативно-правові детермінанти злочинності.

Таким чином, під нормативно-правовими детермінантами злочинності пропонуємо розуміти такі положення нормативно-правового акта чи його проекту, які детермінують чи здатні детермінувати вчинення злочинів або ж блокують дію антикримінальних заходів, що вживаються суспільством і державою. Разом з цим варто зробити зауваження стосовно положень проекту нормативно-правового акта, що здатні детермінувати злочинність. Зауваження пов'язане, перш за все, з тим, що у суворо діалектичному значенні ці положення мають лише потенційну здатність до криміногенної детермінації, адже до прийняття відповідного акта не мають юридичної сили. Відтак, вони перебувають у статичному стані, який можна охарактеризувати терміном «ризик».

У сучасному гуманітарному і соціальному знанні існують різні визначення ризику, обумовлені різними ситуаційни-

ми контекстами та особливостями застосування. Зазвичай поняття ризику пов'язується з небезпекою, з імовірністю настання небажаних наслідків, із соціокультурним способом сприйняття ситуації як небезпечної тощо. Так, Г. Г. Малинецький під ризиком розуміє можливу небезпеку настання небажаного наслідку [8, с. 88]. Схожу позицію стосовно поняття ризику висловлює Ю. Л. Воробйов, який вказує, що ризик – це ймовірність втрат. С. П. Капиця та С. П. Курдюмов розуміють ризик як невизначеність результату [9, с. 40] тощо. Узагальнюючи існуючі в літературі визначення, вважаємо за можливе розуміти ризик як *можливість (імовірність) настання небажаних наслідків*. У такому значенні кожен ризик в певному сенсі є пропорційним як очікуваним втратам (міра ризику), що можуть бути спричинені ризиковою подією, так і ймовірністю цієї події.

Поняття ризику відоме багатьом сферам наукового знання, які так чи інакше ставлять перед собою завдання прогнозу та вироблення засобів запобігання небажаному результату. Не має бути винятком і кримінологічна наука, яка, на наше переконання, потребує введення до свого термінологічного інструментарію поняття *криміногенного* (від лат. *crimen* – злочин та грец. *genis* – зародок) *ризик*у, який можливо, на нашу думку розуміти як *характеристику об'єкта, явища, діяльності, що пов'язана з невизначеністю її результату і можливими небажаними наслідками у кримінологічній обстановці (ситуації)**. Потреба у оперуванні зазначеним терміном виникає здебільшого у сфері кримінологічного прогнозування як невід'ємна складова кримінологічного моніторингу. Таким чином під нормативно-правовим криміногенним ризиком вважаємо за

* Варто зазначити, що відносно тлумачення вживаного нами поняття «кримінологічна обстановка» серед науковців немає єдиного розуміння. Так, ряд авторів (К. К. Горяїнов, А. І. Силаєв, А. Б. Сахаров та ін.) під кримінологічною обстановкою розуміють стан злочинності, як результат дії детермінуючих факторів різної природи і спрямованості в даний час і на певній території. Ми ж підтримуємо тих учених, які визначають кримінологічну обстановку як стан злочинності, що є наслідком дії як детермінуючих, так і стримуючих її факторів. Саме таке її розуміння дає можливість отримати найбільш повну картину щодо дії того чи іншого соціального або правового чинника з урахуванням його криміногенно детермінаційних можливостей.

можливе розуміти кримінологічно обґрунтовану ймовірність негативних змін у кримінологічній обстановці у зв'язку з можливою реалізацією норми права, яка об'єктивована у проєкті нормативно-правового акта. При цьому нормативно-правові криміногенні ризики виступають формою існування нормативно-правових детермінант злочинності у їх потенційному стані і є, таким чином, їх характеристикою.

Наявність в нормативно-правовому акті нормативно-правових детермінант злочинності та/або криміногенних ризиків є загальним критерієм його кримінологічної неефективності. Відтак, *пропонуємо під кримінологічною неефективністю нормативно-правового акту розуміти сукупну властивість правових норм, яка полягає у негативному впливі правового регулювання на елементи системи протидії злочинності та/або створенні додаткових чи ускладнення існуючих криміногенних факторів*. При цьому вельми важливим, як з теоретичної, так і з практичної точки зору є визначення конкретних критеріїв кримінологічної неефективності.

У зв'язку наведеним цікаво буде відмітити, що критерієм оцінки законопроєкту при проведенні кримінологічної експертизи у Республіці Білорусь визначено «...імовірність виникнення ризиків криміногенного характеру в процесі застосування цього закону, в тому числі обумовлених неоднозначністю його норм і неповнотою правового регулювання ним відповідної сфери суспільних відносин» [10]. Однак, як нам здається, таке формулювання є невиправдано широким.

Більш розширений перелік критеріїв надається у п.12 Методичних рекомендацій по проведенню кримінологічної експертизи проєктів законів Республіки Білорусь [11]. До них, зокрема, віднесено недоліки, пов'язані з: а) соціальною неадаптованістю, безсистемністю та конфліктністю методів і форм правового регулювання; б) невизначеністю об'єктно-предметного і суб'єктного складів правовідносин, умов і підстав їх виникнення, зміни та припинення; в) невизначеністю та розбалансованістю інтересів суб'єктів правовідносин, їх прав та обов'язків, а також порядку їх реалізації та виконання; г) відсутністю соціальних, економічних та організаційно-правових механізмів забезпечення реалізації проєкту закону, а також відсутністю контролю за виконанням його положень; д) встановленням юридичної відповідальності, порядком її застосування і виконання.

Наведений перелік індикаторів криміногенності норм права та нормативно-правового акта в цілому, на нашу думку, є доволі обґрунтованими. Однак це не заважає нам зробити певні зауваження стосовно його повноти та конкретики. У зв'язку з цим, пропонуємо покласти в основу диференціації критеріїв криміногенності норм права обґрунтовану нами типологію нормативно-правової детермінації злочинності.

Проведений аналіз наукової літератури з кримінології, теорії права та соціології, а також низки нормативних документів дає підстави, із врахуванням викладених вище міркувань, виділити низку блоків (груп) недоліків нормативно-правових актів чи їх проектів, які характеризуються відносною функціональною однорідністю та здатністю детермінувати злочинність. У своїй багатовекторності критерії кримінологічної неефективності нормативно-правового акта чи його проекту можуть бути розподілені на наступні категорії:

І. За динамічним типом нормативно-правової детермінації:*

1. Відставання норм права від реальних суспільних потреб, неадекватне їх випередження чи інша невідповідність правової регламентації. Як влучно з цього приводу зазначив відомий економіст Е. Де Сото, 50-80 % населення йде працювати до тіньової економіки не для того, щоб ухилитися від оподаткування, а тому, що чинні закони держави не відповідають потре-

* Детальніше про динамічний та статичний типи нормативно-правової детермінації див.: Орлов Ю. В. Типи нормативно-правової детермінації злочинності / Ю. В. Орлов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали науково-практичної конференції (Харків, 14 березня 2009 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 28-31; Орлов Ю. В. Нормативно-правовая детерминация преступности как центральный элемент экспертно-криминологического исследования нормативно-правовых актов и их проектов / Ю. В. Орлов // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для органов внутренних дел: материалы Международной научно-практической конференции (г. Минск, 30 июня 2010 г.). – Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2010. – С. 251-252; Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : монографія / Ю. В. Орлов. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпед-держвидав»», 2010. – 266 с.

бам, намірам і можливостям людей [12, с. 156];

2. Соціальна збитковість регулювання правовідносин, коли негативні наслідки і соціальні витрати перевищують позитивні соціальні результати.

3. Привнесення до соціального життя елементів конфліктності інтересів і поведінки різних соціальних груп.

4. Наявність правових передумов для формування колізій правових інтересів у кореспондуючих суб'єктів правовідносин.

5. Невідповідність норм права системі загальноприйнятих більшістю населення життєвих цінностей, культурних традицій, а також соціальним очікуванням населення, стереотипам законослухняної поведінки.

6. Надлишковість публічно-правових форм і методів регулювання суспільних відносин, що невиправдано обмежують свободу соціально-економічної діяльності і можуть призвести до дестабілізації правопорядку.

7. Невідповідність способів (типів) правового регулювання (дозвільний, зобов'язальний, заборонний; диспозитивний, імперативний) сфері та предмету правового регулювання, його цілям, принципам, а також вимогам правопорядку та законності.

8. Необґрунтована комерціалізація обігу суспільних благ.

9. Фінансово-економічна, організаційно-управлінська, наукова, кадрова та інша незабезпеченість практичної реалізації положень нормативно-правового акта чи його проекту.

II. За статичним типом нормативно-правової детермінації:

1. Невизначеність об'єктно-предметного та суб'єктного складу правовідносин, умов і підстав їх виникнення, зміни чи припинення: а) порушення принципу справедливості та прозорості суб'єктного складу правовідносин; б) у відповідних випадках – відсутність особистісних, професійних, освітніх чи економічних вимог, що пред'являються до учасників правовідносин; в) відсутність вимог щодо отримання спеціальних дозволів (ліцензій) для здійснення окремих видів діяльності, які можуть спричинити шкоду приватним, суспільним чи державним інтересам, а також відсутність порядку і умов здійснення ліцензійних видів діяльності; г) відсутність необхідних заборон чи обмежень для учасників правовідносин; д) завищені вимоги до особи, що пред'являються до неї як умова реалізації її прав або виконання обов'язків; е) відсутність або недостатньо чіткий

опис підстав чи умов виникнення, зміни чи припинення правовідносин (наявність оціночних (чи погано визначених) понять і словосполучень, що виступають як підстави чи умови виникнення, зміни чи припинення правовідносин).

2. Невизначеність і розбалансованість інтересів суб'єктів правовідносин, їх прав та обов'язків: а) порушення балансу прав, законних інтересів і обов'язків учасників правовідносин; відсутність кореспондування праву громадянина чи юридичної особи обов'язку державного органу; б) створення умов для зловживання пільговими правовими режимами чи компенсаційними схемами; в) створення передумов для монополізації способів здійснення суб'єктивних прав і свобод, окремих видів діяльності, ринку товарів і послуг; г) дублювання функцій і повноважень державних органів і посадових осіб; д) невизначеність підстав та умов прийняття рішень або вчинення дій державними органами чи службовими особами або наділення їх надмірними дискреційними повноваженнями; е) не виправдано широке надання реєстраційних, дозвільних, контрольних та юрисдикційних нормотворчих повноважень державним органам і службовим особам за формулою «мають право».

3. Недоліки в механізмі реалізації нормативно-правового акта: а) невизначеність порядку реалізації суб'єктивних прав чи виконання юридичних обов'язків; б) незабезпеченість нормативно-правового акта (чи окремих його норм) адміністративними процедурами – нормативно встановленим порядком і строками виконання обов'язків державних органів, службових, юридичних і фізичних осіб; в) відсутність способів примусового виконання нормативних положень, відновлення і захисту порушених прав та законних інтересів; г) відсутність нормативно закріплених засад здійснення контролю (в тому числі системи звітності) за державними органами та службовими особами та громадянами; д) відсутність порядку здійснення повноважень контролюючими державними органами і службовими особами; е) надмірна обтяженість контрольних процедур для підконтрольних осіб; ж) відсутність конкурсних (аукціонних) процедур при отриманні і реалізації матеріальних цінностей.

4. Недоліки, пов'язані із встановленням юридичної відповідальності, порядку її реалізації: а) відсутність відповідальності за суттєві порушення вимог нормативно-правового акта чи його проекту; б) конкуренція типів і видів юридичної відпо-

відальності (співпадання юридичних ознак правопорушень в нормативно-правовому акті чи його проекті, що піддається експертизі з ознаками правопорушень, передбачених в інших галузях права); в) неконкретизований чи обмежений опис ознак складу правопорушення; г) невідповідність видів і розміру стягнень чи покарання (в межах юридичної відповідальності) характеру і ступеню суспільної шкідливості (небезпечності) правопорушення; д) наявність необґрунтованих юрисдикційних імунитетів, що виключають можливість притягнення до юридичної відповідальності; е) невизначеність чи недоліки у визначеності (необґрунтоване застосування оціночних або погано визначених понять) підстав чи умов для звільнення від юридичної відповідальності або її пом'якшення; є) відсутність у державних органів чи службових осіб достатніх повноважень (або ж їх дублювання) для застосування заходів юридичної відповідальності; ж) відсутність механізму виконання заходів юридичної відповідальності.

5. Недоліки формально-логічного, лінгвістичного та юридико-технічного конструювання норм права: а) наявність логічних помилок у конструюванні норм права (наприклад, підміна поняття, тези тощо), що призводить до неоднозначності можливостей їх застосування; б) суперечливість (колізійність) змісту кількох норм права, що також створює можливість ситуативного маніпулювання в процесі їх застосування; в) невинуватно велика кількість відсильних чи бланкетних норм права, що фактично надають органам державної виконавчої влади право відомчої правотворчості і право самостійно встановлювати правила поведінки; г) відсутність у нормативно-правовому акті заохочувальних норм, що стимулюють законслухняну поведінку; д) невиправдане використання у тексті норми права оціночних та погано визначених понять типу «у разі необхідності», «вжити усіх можливих заходів», «всебічно сприяти», «докладати зусиль» тощо.

Як видно з наведеного переліку, досить часто в основу відповідного критерію покладена оціночна категорія на зразок «надмірно», «невиправдане» і т. п. Їх використання обумовлене індивідуальним характером кожного нормативно-правового акта чи його проекту (своєрідністю його предмета, методів, соціальних сфер взаємодії тощо), а тому має вирішуватись експертом у кожному випадку окремо.

В цілому можна зазначити, що система права є інструментом стабілізації і розвитку соціальної системи. Специфічна роль, що відводиться у суспільстві її правовому компоненту, обумовлює необхідність посиленої уваги при його конструюванні. Критерій адекватності нормативного ядра правової системи реально існуючим у суспільстві відносинам, запитам, традиціям та інноваціям, є запорукою успішного виконання його примусово-регулюючої та охоронної функцій. Однак, невідповідність може призвести до виникнення системних дефектів, дестабілізувати суспільний порядок, сприяти появі конфліктів між суб'єктами права, вчиненню злочинів. Саме тому необхідним елементом наукового забезпечення правотворчості має стати кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів. Невід'ємною умовою її провадження є наявність системи критеріїв кримінологічної неефективності нормативно-правових актів та правового регулювання. Не претендуючи на винятковість та довершеність, запропоновані вище відповідні критерії, вважаємо, мають сприяти подальшому науковому пошуку найбільш оптимальних форм та методів кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія / Є. М. Блажівський. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с.
2. Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи / А. П. Закалюк // Право України. – 1999. – № 7. – С. 102–108.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 3 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 317 с.
4. Джужа О. М. Кримінологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу / О. М. Джужа, А. В. Кирилук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2003. – № 8. – С. 125–137.
5. Кудрявцев В. Н. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин. – М. : ВНИИСЗ, 1980. – 176 с.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: в двух томах. Т. 2. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 361 с.
7. Лапаева В. В. Эффективность закона и методы её изучения / В. В. Лапаева // Эффективность закона: методология и конкретные исследования. – М. : Институт законодательства и срав-

нительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 1997. – С. 28–43.

8. Малинецкий Г. Г. Управление риском и редкие катастрофические события / Г. Г. Малинецкий // Математическое моделирование. – 2002. – № 8. – Т. 14. – С. 86–90.

9. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего / С. П. Капица, с. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 468 с.

10. Указ Президента Республики Беларусь «О криминологической экспертизе проектов законов Республики Беларусь» : от 29.05.2007 р., № 244 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.pravo.by/pdf/2007-132/2007-132\(004-009\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2007-132/2007-132(004-009).pdf).

11. Приказ Генерального прокурора Республики Беларусь «Об утверждении методических рекомендаций по проведению криминологической экспертизы проектов законов» : от 17.09.2007 г., № 35 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.center.gov.by/expbett.html.

12. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем мире / Э. Де Сото. – М. : НОРМА, 2001. – 230 с.

Статья посвящена исследованию научных основ осуществления криминологического мониторинга эффективности правового регулирования. На основании анализа природы криминологического мониторинга даётся характеристика криминологического мониторинга эффективности правового регулирования как инструмента противодействия преступности. В качестве формализованных параметров мониторинговой деятельности предложено признать критерии криминологической неэффективности нормативно-правовых актов, как основы механизма правового регулирования. Даётся их характеристика.

Ключевые слова: криминологический мониторинг, эффективность правового регулирования, нормативно-правовые детерминанты преступности, криминологическая эффективность нормативно-правовых актов, критерии, противодействие преступности.

The article is devoted to research of the criminology monitoring of the legal adjusting efficiency scientific bases. On the basis of analysis of criminology monitoring nature has given description of the criminology monitoring of legal adjusting efficiency as an instrument of criminality counteraction. As the formalized parameters of monitoring activity it offers to confess the criteria of criminology

uneffectiveness of normatively-legal acts, as bases of the legal adjusting mechanism. Their description is given.

Key words: *criminology monitoring, efficiency of the legal adjusting, normatively-legal factors of criminality, criminology efficiency of normatively-legal acts, criteria, counteraction of criminality.*

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014
